

BIBELARKEOLOGI

På 1800-talet vaknade i hela den västliga världen — och främst i England — ett starkt intresse för Mellersta Österns historia. Medan man tidigare hade nöjt sig uteslutande med Bibelns uppgifter om Det heliga landets geografi, topografi osv., ville man nu med hjälp av den arkeologiska vetenskapen försöka komma fram till större kunskap om forna tiders kultur.

I England grundades »The Palestine Exploration Fund» år 1865, och under följande år gjordes många försök att lokalisera och närmare undersöka de bibliska platserna genom utgrävningar. Redan tidigare hade man gjort viktiga fynd både i Nordafrika och i Asien, men nu påbörjades ett mer systematiskt arbete under 1800-talets senare del. Detta arbete utvidgades särskilt mellan de två världskrigen.

Arkeologien har möjlighet att följa mänskliga levnadsförhållanden från den tid då människor framträder i historisk tid för första gången. Som bekant skedde detta under den första tidsperioden — den som vi kallar stenåldern. Denna period sträcker sig fram till den tid då människorna började använda sig av metaller. Arkeologien brukar vanligen indela stenåldern i olika perioder, den paleolitiska, den mesozoiska och den neolitiska stenåldern. Gränserna mellan dessa underordnade perioder, och även mellan huvudperioderna, är naturligtvis mycket flytande. Så är fallet även beträffande bronsåldern. Den brukar indelas i den äldre, den mellersta och den yngre bronsåldern. Även när det gäller järnåldern är gränserna diffusa, och också här brukar man indela i underordnade perioder på samma sätt som med sten- och bronsåldern.

Den arkeologiska vetenskapens utveckling har bidragit till att utgrävningarna har företagits mer systematiskt. Därmed har vår kännedom om Bibelns länder och kulturer ökat. Förhållandevist tidigt visste man ganska mycket om de neolitiska samhällena från det femte årtusendet f.Kr. De utbreddes sig från Nilen i väster till Eufrat och Tigris i öster. Hela detta område låg alltid i brännpunkten för striderna mellan de gamla stormakterna, Egypten, Assyrien, Persien, Grekland och dessutom Rom. Detta område betecknas som »den fruktbara halvöknen» eller »den fruktbara halvmanen» på grund av dess form, som påminner om en halvmåne med sin öppna sida vänd mot arabiska öken. (Judarnas bortförande till fångenskapen i Babel skedde således först norrut från Jerusalem, och sedan i en vid båge österut genom floddalen till Babel.) Man kan utgå ifrån att de stora kulturerna på det västra halvklotet uppstod just inom detta område. Då Palestina ligger i den sydvästra delen av

detta område, har Det heliga landets kulturutveckling antagligen följt samma mönster som andra länders.

Arkeologerna med sina moderna hjälpmedel kan ofta med stor noggrannhet fastslå utvecklingen från nomadtiden till tiden för fasta boplatser, till bildandet av små samhällen och vidare utvecklingen till stadsbebyggelse osv. Emedan arkeologerna kan gräva fram rester av byggnader och mycket annat från gamla boplatser, kan de därmed ge goda upplysningar, särskilt angående tidens seder och bruk. Om en stad eller en byggnad har drabbats av plötslig katastrof och människor har dött utan att kunna bortföra sina ägodelar, kan arkeologerna mycket lätt visa oss dåtidens förhållanden. Exempel härpå har vi i Pompejus och Herkulanium.

I Det heliga landet har av ekonomiska eller strategiska skäl de förstörda städerna återuppbyggts på sina forna platser. Man har byggt upp dem på de gamla ruinerna. Arkeologiens uppgift är då att gräva sig ned genom de olika jordskikten, vilket gjorts t.ex. i Jeriko och Megiddo. När man i dag vandrar runt i Det heliga landet, ser man på många ställen förhöjningar och kullar där man kan tänka sig att det döljer sig gamla boplatser. Landet är sålunda inte på långt när en uttömd arkeologisk skattkammare. Dessa högar heter »tel» på de semitiska språken.

I detta sammanhang bör nämnas att arkeologien kan komma fram till mycket precisa konklusioner, även när man finner föremål av lera, keramik eller mynt. Särskilt mynt med bilder av dåtidens härskare — deras regeringstid vet man ju på förhand — kan ge goda upplysningar när det gäller att bestämma tiden för platsens bebyggelse.

Ett nytt hjälpmedel för att kunna fastslå tiden för en byggnads eller ett samhällens existens har upfunnits av den engelske vetenskapsmannen W.F. Libby, som har använt denna dateringsmetod sedan 1944. Den kallas C14-metoden och är baserad på det faktum att alla levande organismer utstrålar radioaktivitet. Efter deras död kan kvarvarande radioaktivitet mätas på sådant organiskt stoff som finns på utgrävningsplatserna. Denna metod har succesivt förbättrats och med dess hjälp har man nu goda möjligheter att tidsbestämma en plats med stor sannolikhet. C14-metoden har också visat sig vara värdefull vid datering av de berömda Dödahavsrullarna från ca 1400 f.Kr.

I Det heliga landet är det arkeologiska intresset mycket utbrett bland befolkningen, både bland israeliter och araber. Här nedan följer en översikt av några av de viktigaste utgrävningarna i Det heliga landet:

1) Redan år 1864 började de första stora utgrävningarna i Jerusalem (C. Warren). Tempelplatsens murar undersöktes, och ända fram till våra dagar har man varje år företagit fortsatta utgrävningar i Jerusalems område, vilket bl.a. har givit oss nya kunskaper om murarnas utseende under de olika tidsperioderna. Inte minst gäller detta Jesu tid. Frågan om lokaliseringen av Golgata kan nu med stor säkerhet besvaras. Bland utgrävningarna i Jerusalem bör nämnas: Utgrävningarna söder om stadsmuren, vilka påbörjades år 1894 av Bliss och Dickie; Parkers utgrävningar efter det äldsta samhället under Ofelhöjden från och med år 1909; utgrävningarna av resterna efter fästningarna vid Ofel av Weill med början år 1913; Macalisters och Crowfoots fortsatta undersökningar av Ofel från och med år 1933; C.N. Johns undersökningar av murarna i den gamla stadsdelens nordvästra hörn år 1934; samt R.W. Hamiltons undersökningar år 1948.

2) År 1890 grävde Flinders Petrie fram *Tel Hesi*, väster om Hebron. Med hjälp av keramikfynd och i samråd med Bliss kunde han tidsbestämma första förekomsten av befolkning där till omkring 2600 år f.Kr.

3) Åren 1902-1909 grävde Macalister fram *Gezer*, och Rowe företog senare utgrävningar på samma plats år 1934. Platsen har tydligen bibehållits ända fram till bronsåldern, möjligen också senare i romersk och bysantinsk tid.

4) År 1907 företogs den första stora utgrävningen i Jeriko, där man redan hade börjat gräva år 1873. Nya utgrävningar har företagits av Sellin och Watzinger, samt upprepade utgrävningar efter 1930 av Garstang, och 1952 och 1958 av Kathleen Kenyon.

5) År 1908 började Reisner med utgrävningar i Samaria, och Crowfoot fortsatte med detta arbete under tiden 1931-1945. Bland annat stötte man här på föremål från Jerobeam II:s tid och en samling elfenbensplaketter från Ahabs palats. Stadens historia kunde rekonstrueras från 800-talet f.Kr. och fram till bysantinsk tid.

6) År 1911 blev *Bet-Semes* utgrävt av Mackenzie, och arbetet fortsattes av Elinu Granat 1928-1933. De äldsta resterna här dateras sig från mitten av bronsåldern. Dessutom har man upptäckt en stadsplan från järnåldern.

7) I *Tel el Farah* påbörjades de Vaux sina utgrävningar år 1916 (*Tel el-Farah* i Samarien). De äldsta byggnaderna här dateras sig från den äldre bronsåldern. Staden förstördes av assyrierna år 722 f.Kr.

8) Gartsang började år 1920 utgrävningar i *Askelon*. Välbevarade romer-

ska lämningar vittnar i dag om dessa utgrävningar.

9) Åren 1921-1937 sände universitetet i Pennsylvania en expedition till *Bet-San* (Beisan), som ligger väster om Jordan, ca 30 km söder om sjön Gennesaret. Här kan det äldsta skiktet dateras till ca 1350 år f.Kr.

10) År 1922 grävde Albright fram *Gibe*.

11) Fisher, Guy och Loud påbörjade år 1925 sina utgrävningar av *Megiddo*. Dessa utgrävningar gjordes mycket noggrant och hela stadshöjden inköptes av Orient-Institutet i Chicago. Den äldsta bebyggelsen kunde dateras till den äldre bronsåldern, och man påträffade gravar från samtliga tidsperioder.

12) År 1926 började Albright utgrävningar i *Tel Beit Mirsim*. Ruinhögen ligger sydväst om Hebron, och de äldsta lämningarna härrör från tredje århundradet f.Kr. Staden övergavs sedan babylonierna hade ödelagt den år 588.

13) År 1926 började Flinders Petrie utgrävningar vid *Tel Djemme*, som antagligen är identiskt med Bibelns *Gerar*. Dess äldsta skikt kan dateras till 1200-talet f.Kr.

14) År 1926 påbörjade Badé utgrävningar i *Tel en-Nasbeh*. Här påträffade man lämningar från den äldre järnåldern. Platsen var troligen bebodd först på 1000-talet f.Kr.

15) Från 1928 och följande år kunde Flinders Petrie avtacka ett stadsområde i *Tel el-Farah* (vid kusten), som härrörde från mellersta bronsåldern. Här träffade han på förhistoriska boplatser.

16) Dorothy Garrod fann år 1929 ett antal grottor och lämningar från Palestinas första jordbrukskultur i *Wadi el-Maghara*.

17) År 1930 började Flinders Petrie med utgrävningar i *Tel el-Addjul*, som ligger ungefär 10 km söder om nuvarande Gasa. Han daterade sina fynd till mitten av bronsåldern.

18) År 1930 och följande år företog Katolska Bibelinstitutet utgrävningar i *Ghassul*, sydost om Jeriko.

19) År 1932 påträffade Hamilton en gammal boplatz i *Tel Abu Hawam*, på kustslätten vid foten av Karmel. Denna daterade han till den yngre bronsåldern.

20) År 1932 började Wellcome att göra utgrävningar vid *Tel ed-Duweir*, som antagligen är identiskt med Bibelns *Lakis*. Utgrävningarna fortsattes av Marston och Starkey (den senare mördades av banditer). Här stötte man på grottor som hade tjänat som bostäder under den äldre brons-

åldern. Lakis förstördes år 588 av babylonerna.

21) År 1933 påbörjade Judith Marquet-Krause utgrävningar i *Ai*, norr om Jerusalem. Hon fann stora gamla byggnader, gravar etc. från den äldre bronsåldern.

22) År 1934 grävde Albright fram det gamla *Betel*, ca 3 km norr om *Ai*. Här träffade man på en välbyggd stad från bronsåldern. Antagligen förstördes den genom brand på 1200-talet, men blev senare återuppbyggd och slutligen på nytt övergiven på 500-talet f.Kr.

23) År 1934 grävde Sukenik fram platsen *Khudeira* på Sarons högslätt.

24) År 1955 påbörjades utgrävningar i *Hasor* i Jordandalen, norr om sjön Gennesaret. Arbetet leddes av Sukeniks son, Ygael Yadin, som var överbefälhavare i Israels här under det judisk-arabiska kriget 1948-1949. Platsen har varit bebodd från tidig bronsålder och fram till grekisk tid. Konung Salomo byggde här sina fästningar, men år 740 förstördes staden av assyrierna.

25) Under senare tid har fynden i *Qumran* vid Döda havet väckt stor uppmärksamhet över hela världen.

DÖDAHAVSRULLARNA

År 1947 var några arabiska herdar ute för att söka reda på en get, som hade sprungit bort. I de hundratals grottor som finns i kustområdet nordväst om Döda havet, träffade de på några lerkrukor, som visade sig innehålla mer eller mindre skadade pergamentrullar.

De första vetenskapsmännen som tillkallades, förstod inte fyndets betydelse. Innan arkeologen vid Hebreiska Universitetet i Jerusalem, professor Eleasar Sukenik, fick hand om dessa dokument, hade emellertid ärkebiskopen i det syrisk-ortodoxa klostret St. Marcus fått tag på fyra av de sju rullarna. Vid Sukeniks död år 1953 hade dessa rullar förts vidare till Amerika. Sukeniks son, professor Ygael Yadin, reste så till Amerika, där han med hjälp av en givmild jude lyckades tillägna sig dessa fyra rullar. Sålunda kom alla sju rullarna i Israels ägo och förvaras nu i det nya hebreiska universitetet.

Dessa dokument härstammar från en religiös riktning från tiden omkring vår tideräknings början. Utgrävningar på 1950-talet har på en platå norr om Wadi Qumran bragt i dagen Chirbet Qumran (chirbet = ruin), lämningar av en imponerande klosteranläggning från romartiden.

De flesta forskare antar, att Qumran-församlingen är en riktning av esséernas parti, det tredje religiösa partiet under senjudendomen vid sidan av fariséerna och sadducéerna. Församlingen var uppenbarligen själva huvudstammen i denna rörelse.

Tidigare hade man haft en mycket sparsam kännedom om esséerna. Filon, Josefus och Plinius d.ä. talar om dem, men i Nya Testamentet nämns de inte.

Esséerna levde ett så pass isolerat liv, att det ser ut som om Jesus inte någon gång kom i kontakt med dem under sin verksamhetstid, såsom han gjorde med fariséerna och sadducéerna. Esséerna bodde på olika platser i Palestina, huvudsakligen i Judéen och där särskilt i Judéens öken. En av deras viktigaste uppehållsorter var *En-Gedi*, inte långt från Qumran. Deras antal uppges ha varit omkring 4000.

Det är resterna av biblioteket i Qumran som nu, efter två årtusenden, har grävts fram. Skrifterna hade förts i säkerhet i grottor i närheten av rörelsens huvudkvarter. Antagligen skedde detta av fruktan för romarna under kriget år 68-70. Romarna förstörde också bebyggelsen vid Qumran, och av Qumran-församlingen hör vi sedan ingenting.

De fynd som gjordes i grottorna omkring Qumran, de s.k. Dödahavsrullarna, har givit det allra viktigaste material som någonsin framkommit när det gäller Gamla Testamentet. De äldsta manuskript av betydelse som man tidigare haft tillgång till, var avskrifter från 900-talet e.Kr. Nu fick man plötsligt manuskript som var tusen år äldre. Detta var någonting som inte ens de mest optimistiska hade vågat drömma om.

Det var ett överväldigande rikt material som lades i forskarnas händer. I de 11 grottor, där fynden gjordes, fann man fragment av omkring 400 olika manuskript, och ca 100 är fragment av bibliska skrifter. Alla böcker i G.T., utom Esters bok, är representerade, några med flera exemplar. I grotta 4 fanns det fragment av inte mindre än 14 olika avskrifter från 5.Moseboken, 12 från Jesajaboken och 10 från Psaltaren. Därtill kommer fragment av samma böcker funna i andra grottor.

Man har också funnit nära nog kompletta avskrifter av Psaltaren och av 3.Moseboken samt viktiga avskrifter av Daniels bok. Av särskild betydelse är en komplett Jesaja-rulle från ca 100 f.Kr. samt en mindre Jesaja-rulle.

Två ting framgår av dessa fynd. För det första är den text som övertagits från den judiska synagogan mycket pålitlig. Den har inte blivit förvanskad under avskriftsproceduren, som har pågått genom århundraden. Arbetet med avskrifterna har utförts med en nästan otrolig noggrannhet.

För det andra visar bibelhandskrifterna tydligt, att det vid tiden för deras nedtecknande förekom inte bara en enda fastställd text av G.T., utan flera olika texter var i bruk, bl.a. en som stod den senare s.k. massoretiska texten nära och en som påminner mycket om den som låg till grund för Septuagintas översättning.

Skillnaderna är dock inte stora, och de inverkar inte på någon punkt på Bibelns religiösa budskap, utan de förklarar varför ord från G.T. ofta citeras i N.T. i en annan ordalydelse än den de har fått i den massoretiska texten, som väsentligen ligger till grund för våra bibelöversättningar.

De nytestamentliga författarna har

sannolikt i stort sett använt sig av Septuagintas text.

Förutom de bibliska handskrifterna fann man i Qumran även en mängd andra manuskript av olika slag. Dessa kan uppdelas i olika grupper:

1) Kommentarer till G.T. De flesta är endast sporadiska fragment, t.ex. till Mika och Psaltaren, men en Habakuks-kommentar omfattar bokens två första kapitel. Utläggningarna är mycket egendomliga och skiljer sig starkt från vanlig judisk kommentarlitteratur. Hela framställningen är utpräglad eskatologisk, och de bibliska utsagorna tillämpas på författarnas samtida eller på den yttersta tiden. När profeten talar om kaldéerna, tillämpar kommentaren detta på »kittim» och avser därmed antagligen romarna, jfr Dan.11:30.

Vidare talas om »den onde prästen», »lögns man» och om »rättfärdighetens lärare». Den sistnämnde är antagligen Qumran-samfundets stiftare och store profet. Hans namn uppges inte. Och inte heller sägs det vem som är »den onde prästen», men antagligen är han en av översteprästerna i hierarkien i Jerusalem, som Qumran-gruppen var motståndare mot.

2) En bok som kallas »Kriget mellan ljusets Söner och mörkrets söner» ger en fantastisk skildring av en kommande slutuppgörelse, som skall utkämpas mellan Qumran-sektens medlemmar, »ljusets barn», och världen i övrigt.

3) En samling psalmer som antagligen användes vid sektens gudstjänster. Av de 40 psalmerna är hälften fullständiga, medan resten endast består av fragment. Författaren, som av många forskare påstås vara »rättfärdighetens lärare», tillämpar delar av G.T. på sig själv och framställer sig som en rättfärdig man som lider förföljelse.

4) Den s.k. »Disciplinrullen», som innehåller församlingens regler. Här föreskrivs hur medlemmarna skall leva, och rullen innehåller även en tolkning av Mose lag. För övrigt utreds vissa teologiska lärosatser, en skildring ges av församlingens stora förbundsfest, av dess mötesordning och organisation, och även en redogörelse för disciplinstraff för olika förseelser.

5) Förutom dessa skrifter har man funnit en mängd andra fragment, t.ex. delar av apokryferna och pseudepigraferna, listor över prästernas vaktordning i tempeltjänsten och diverse hymnmateriell.

De senaste siffrorna anger Qumranfynden till över 40.000 fragment, som representerar omkring 400 manuskriptrullar. De ger en mycket värdefull inblick i det religiösa livet och de idéer som gjorde sig gällande inom vissa kretsar i judendomen på den tid då Jesus och apostlarna verkade och då Nya Testamentet kom till.

Även om likheten med N.T. starkt överdrivits av somliga forskare, visar Qumran-skrifterna att tankar som framhålls mycket starkt i N.T., redan existerade i judiska fromhetsriktningar. Det är således hädanefter

omöjligt att hävda, att t.ex. Johannes och Paulus nödvändigtvis måste ha varit påverkade av hellenistiska idéer. Johannes' ord om ljus och mörker, om sanning och lögn, samt Paulus' användning av begrepp som köttet, synden, det onda, rättfärdighet m.m. har sina paralleller i Dödahavsrullarna.

Framhållas bör också att den egendoms gemenskap och måltids gemenskap som en tid praktiserades i den urkristna församlingen i Jerusalem, påminner om gemenskapen i Qumran.

Det är likväl fullständigt obefogat när somliga menar att Qumran-litteraturen kan betraktas som ett slags förstadium till N.T. Det finns ingenting som tyder på att den kristna församlingen skall ha uppstått i eller växt fram ur dessa speciella fromhetsriktningar. Kristendomen har en enda orsak: Jesus Kristus själv, hans lära, hans död och uppståndelse, och allt detta känner Qumran-skrifterna inte till. Men den urkristna församlingen har uppstått i samma judiska miljö och har sina rötter i gamla förbundets skrifter och gudsuppenbarelser. Därför kan man påvisa intressanta paralleller mellan fromhetsrörelser inom judendomen och den första kristna församlingen. Av nytestamentliga gestalter är det väl Johannes döparen som står Qumran närmast.

Dock må man ha klart för sig att skillnaden mellan den kristna församlingen och Qumran-församlingen såväl som mellan N.T. och Dödahavsrullarna är större än de tillfälliga likheter, som kan förekomma. Även under sin judekristna period var den nytestamentliga församlingen öppen och missionerande, medan Qumran-församlingen däremot var tillsluten och passiv. Endast dess egen lilla utvalda skara hade hopp om räddning ur världsbranden. De levde i den mest rigorösa judiska nationalism och sektarism, och deras tolkning och förståelse av G.T.s budskap och eskatologi var av allt att döma en lika djuv och fruktansvärd misstolkning som fariséernas. Deras lära var en annan än evangeliets, som förkunnade att Gud sende sin Son till världen för att frälsa människorna och för att uppfylla de gammaltestamentliga frälsningslöften om välsignelse för alla folk.

Qumran-skrifterna talar om de tre gudasända som skall komma: *konungen*, »Israels furste», *översteprästen*, »Messias av Aron», och *profeten*, den eskatologiske budbäraren. De fördelar alltså den gamla messiasbildens funktioner på tre olika personer. Den kristna församlingen däremot har tron på en enda och den ende, Jesus Kristus.

Ännu har icke alla fynd vid Döda havet tolkats slutgiltigt. Efter år 1947 har man gjort ytterligare fynd i detta område, bl.a. den s.k. kopparrullen.

Nya utgrävningar har också företagits vid *Masada* vid Döda havet, i *Cesarea*, i *Ramat Rakel* i närheten av Jerusalem, och på många andra platser. Och det arkeologiska arbetet går oförtrutet vidare.